

Panevėžio apskrities dvarininkų viešoji veikla XX a. pradžioje

.....

Arūnas Astramskas

Panevėžio kraštotyros muziejus

Sovietiniais laikais netoleruota dvarininkų ir dvarų praeities tematika pastaraisiais dešimtmečiais labai populiari. Išleista daug monografijų ir straipsnių, skirtų įvairiems jų gyvenimo ir veiklos aspektams. Daugiausia dėmesio sulaukė materialinė dvarų paveldo dalis, kultūrinė aplinka, šeimų istorijos, asmenybių veikla¹. Mažiau dėmesio skiriama dvarininkų elgsenai, savijautai ir savimonei, jų nuostatomis ir ateities projekcijoms. Svarbius šios srities tyrimus yra atlikę lenkų mokslininkai². Jų keliamos prielaidos ir išvados yra taikomos visai istorinei Lietuvai. Lietuvoje lokalinių tyrimų, skirtų dvarininkų veiklai parapijose ar

.....

¹ T. Bairašauskaitė, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853): Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2011; T. Bairašauskaitė, Bajorų žemėvalda XIX a. 8-ajame dešimtmetyje – 1905 m.: Kauno ir Vilniaus gubernijos, *Lituanistika*, 2012, t. 58, Nr. 3(89), p. 227–247; T. Bairašauskaitė, Bajorų žemėvaldos slinktys XIX a. antroje pusėje: dvarų sekvestravimas ir konfiskavimas, rusų dvarininkų grupės susidarymas (Kauno ir Vilniaus gubernijos, 1863–1873), ten pat, Nr. 2(88), p. 103–122; T. Bairašauskaitė, Bajorų žemvaldžių sudėtis Kauno ir Vilniaus gubernijose XIX a. antroje pusėje, ten pat, 2013, t. 59, Nr. 1(91), p. 9–23; L. Mulevičius, *Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius, 2003; *Dvaras modernėjančioje Lietuvoje: XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę*, sud. G. Jankevičiūtė, D. Mačiulis, Vilnius, 2005.

² J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białarusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich, 1864–1904: działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa, 2001; D. Szoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa: Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999.

apskirtyse, trūksta. Siekiant užpildyti šią spragą, tyrimams pasirinkta lokali teritorija, kuri, ko gero, atspindi visos Kauno gubernijos padėtį. Siekiama ištirti dvarininkų viešosios veiklos formas XX a. pradžioje. Tam reikia identifikuoti apskrities dvarininkus, susipažinti su egzistavusiomis viešosiomis erdvėmis – savanoriškomis asociacijomis, politinės veiklos galimybėmis, privačiomis iniciatyvomis, caro administracijos institucijomis ir jose ieškoti dvarininkų veiklos apraiškų. Viešąją veiklą šiame straipsnyje laikoma išeinanti už asmeninių interesų ribų individų veikla viešosiose vietose, kuria siekiama tenkinti vienaip ar kitaip suprantamų bendruomenės grupių ar visos bendruomenės interesus. Laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai: iš vienos pusės, XX a. pradžioje pastebimas bendras visuomeninio aktyvumo proveržis, kita vertus, po 1905 m. spalio 17 d. caro manifesto atsivėrė platesnės galimybės kurti įvairias organizacijas, periodiškai vyko rinkimai, gausesnė ir laisvesnė tapo spauda. Kadangi dauguma aprašomų įvykių ir reiškinių tiesiogiai nesusiję su imperinėmis įstaigomis, archyvuose išlikusi informacija apie juos minimali. Todėl pagrindiniu tyrimo šaltiniu tapo XX a. pradžios spauda.

Politiniu požiūriu dvarininkai laikomi vienalyte grupe, kuri Rusijos imperiją suvokė kaip svetimą ir juos persekiojančią valstybę. Savo veikloje jie laikėsi legalumo ir lojalumo principų, apibendrintai dauguma dvarininkų priskiriami lenkų nacionalinio judėjimo konservatorių sparnui. Jiems būdingas hierarchinis požiūris į visuomenę, kurioje lyderių vaidmuo pripažįstamas tik jiems, tik save jie laikė galimu visuomeniniu ir ūkiniu elitu, kuris remiasi istoriniu, kultūriniu ir ekonominiu resursais. Konservatoriams būdinga demokratijos kritika, valstybės įtakos sureikšminimas, didelis pasitikėjimas monarchijos, bažnyčios, tėvynės institutais, kuriuos jie laiko pagrindiniais vertybių saugotojais, paternalistinis požiūris į kitas visuomenės grupes. Su konservatoriais visuomenė siejo didelius lūkesčius, bet įgyvendinti jų siekius buvo mažai galimybių. Pralaimėjus 1863 m. sukilimui, žlugo nepriklausomybės atkūrimo viltis, stipriai paveikė represijos, dvarininkai

daugeliui metų buvo įbauginti, jautėsi bejėgiai prieš valdžios institucijų savivalę. Augo dvarininkų ir valstiečių socialinis konfliktas, įsigalėjo nuomonė, jog administracija palaiko valstiečius ir gali radikaliai pakeisti visuomeninę padėtį. Tai skatino žemvaldžių užsidarymą ir izoliaciją dvaruose, pataikavimo valdžiai nuotaikas.

Žemvaldžiai savo dvarų gynimą nuo caro valdžios kėslų laikė svarbia tautine veikla, kova už lenkų kultūrinį prestižą visuomenėje. Jiems žemės nuosavybė tapo viena svarbiausių tautinių vertybių, jos išlaikymas tapo reikšminga visuomenine misija ir gyvenimo tikslu. Jie įsivaizdavo giną lenkiškumą, kuris pirmiausia buvo asocijuojamas su žemvaldžiais. Dvaro praradimas reiškė prestižo ir padėties netekimą, kaimyninio dvaro bankrotas buvo suprantamas kaip katastrofa. Tai, savo ruožtu, stabdė rizikingas inovacijas, nors dažnai buvo tik priedanga nevykdyti modernizacijos ir nekeisti tradicinio ūkininkavimo būdo. Nors dvarų žlugimo priežastimi laikyta administracijos politika, bet dažnai tai nulemdavo atsilikimas ir gyvenimas ne pagal pajamas³.

Dvarininkai, kaip ir visi konservatoriai, ypač svarbia laikė istorinę atmintį, ji darė didžiulę įtaką jų savimonei ir elgsenai. Ypač kultivuota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija ir tradicija, ji matyta kaip atskira, bet lygiaverčiais ryšiais susieta su Karalyste. Apibrėždami savo santykį su lenkų ir kitomis tautomis, jie nevartojo etninių kategorijų, save vadino istorine tauta arba politine tauta. Tai tipiška bajorų samprata, tautybę siejanti tik su luomu. Skirta siauroji tėvynė – Lietuva ir plačioji – Respublika. Pirmoji suprasta kaip žemesnio, regioninio, o antroji aukštesnio, valstybinio, lygmens. LDK traktuota kaip visų joje gyvenančių tautų tėvynė, ir tuo grįsta krašto savimonė. Konservatorių ideologijoje ypač svarbi kraštiškumo koncepcija, pagal kurią istorinė Lietuva skiriasi nuo Lenkijos savo gamtos ir dvasine sankloda, ji suprasta kaip etninių, teritorinių, kultūrinių, istorinių sąsajų, LDK tradicijos visuma.

.....

³ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich, 1864–1904: działalność społeczno-gospodarcza*, s. 62–90.

Kraštiškumo samprata buvo priešinga visiems krašte atsirandantiems moderniems nacionalizmams. Bet ši koncepcija buvo pagrindas bendradarbiaujant su etniniais lietuviais, ypač kai dalis žemvaldžių buvo dvikalbiai. Tai buvo norma ir nestebino, kalba nesieta su tautybe⁴.

Dvarininkų požiūris į lietuvius ir lietuvių nacionalinį judėjimą buvo dvilypis. Jie gerbė lietuvių kalbą ir kultūrą, kai kurie didžiavosi, kad yra dvikalbiai. Lietuvių rūpinimasis savo švietimu, kultūra ir kalba buvo suprantamas ir kartais palaikomas konkrečiais veiksmais, konservatorių programoje akcentuotos lygios visų kalbų teisės. Bet kitaip, nei kultūriniai, politiniai lietuvių tikslai, tautinės autonomijos siekis, etninės teritorijos sureikšminimas jiems buvo nesuprantamas ir vertinamas kaip priešiškas lenkų interesams ir ateities vizijoms, lietuvių judėjimas nepripažintas savarankišku ir lygiateisiu⁵.

Kartu reikia pabrėžti, kad XX a. pradžioje konservatorių pažiūros istorinės Lietuvos lenkų visuomenėje nedominavo. Didžiausio visuomenės palaikymo sulaukė tautinių demokratų (endekų) veikla. Jų socialinę bazę sudarė ne dvarininkai, o miesto inteligentija, smulkieji bajorai ir žemesnieji sluoksniai. Tautiniai demokratai buvo modernaus nacionalizmo adeptai, jie tauta laikė ne vien kilminguosius, bet visą etninę bendriją, istorinę Lietuvą matė būsimos tautinės Lenkijos dalimi, aštriai kritikavo konservatorius dėl lojalumo caro valdžiai, kraštiškumo sampratos, projektavo unitarinę Lenkiją. Būtent tautiniai demokratai buvo aršiausi lietuvių tautinio judėjimo oponentai⁶.

Pereinant prie konkrečios Panevėžio apskrities dvarininkų veiklos, pirmiausia svarbu suprasti, apie kokio dydžio visuomenės grupę

.....

⁴ Ten pat, p. 90–99.

⁵ J. Bardach, *Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści: (w związku z książką Jana Jurkiewicz „Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922“)*, Poznań, 1983; *Przegląd historyczny*, t. LXXV, zesz. 1, 1984, s. 145; K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, 2012, p. 33–38, 108, 109, 118.

⁶ J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, s. 26–30, 46, 47.

kalbama. Carinė Panevėžio apskritis apėmė nemažą teritoriją, kuriai priklausė dabartinių Panevėžio, Pasvalio, Pakruojo, Biržų rajonai ar jų dalys. 1897 m. surašymo duomenimis, joje gyveno 222 881 žmogus. Iš jų 9214 (4,1 %) deklaravo priklausantys bajorų luomui⁷. XIX a. statistikai iki 100 dešimtinių turinčią valdą laikė smulkia, daugiau kaip 500 dešimtinių – stambia⁸. Išanalizavus 1889 m. žemvaldžių sąrašą⁹ nustatyta, kad tuomet apskrityje buvo 235 vidutinės ir stambios dvarininkų žemės valdos, kuriose buvo per 100 dešimtinių žemės¹⁰. Šios šeimos galėjo sau leisti dvarininkų statusą atitinkančią gyvenimo kokybę, tiesa, dalies šios grupės smulkiųjų dvarininkų ekonominė padėtis balansavo ant statusą atitinkančios pragyvenimo ribos, buvo neužtikrinta ir labai įtempta. Tik maždaug 60 šeimų, valdžiusių didesnius nei 500 dešimtinių dvarus, laikytini stambiais žemės savininkais. Ypač stambių aristokratų valdų, turėjusių po keletą tūkstančių dešimtinių, buvo tik kelios: Bistramų, Karpių, Meištavičių, baronų Ropų, Tiškevičių. Dvarininkai buvo negausi visuomenės grupė, labai svarbi ekonominiam apskrities gyvenimui, padariusi žymų poveikį kultūrai plačiaja prasme.

Tyrinėtojai pastebi, kad iki 1905 m. žemvaldžiai liko visuomenės elitu, bet kadangi beveik nebuvo erdvės viešajai veiklai, jie apsiribojo lokaliu, dažniausiai parapijos ar valsčiaus lygmeniu¹¹. Tokios veiklos pavyzdžių yra ir iš Panevėžio apskrities. 1876 m. įkurta Ramygalos taupomoji-skolinamoji bendrovė, sėkmingai veikusi iki Pirmojo pasaulinio karo. Jos iniciatorius, steigėjas ir ilgametis vadovas buvo parapijoje gyvenęs dvarininkas Metardas Švoinickis, būstinė buvo

.....

⁷ *Первая всеобщая перепись населения, Ковенская губерния*, т. XVII, с. 1, 1903 г., с. 1.

⁸ T. Bairašauskaitė, Bajorų žemvaldžių sudėtis Kauno ir Vilniaus gubernijose XIX a. antroje pusėje, *Lituanistika*, 2013, t. 59, Nr. 1(91), p. 19.

⁹ *Алфавитный списокъ землевладельцев Ковенской губернии*, Ковна, 1889.

¹⁰ 1 dešimtinė – 1,09 ha.

¹¹ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich, 1864–1904: działalność społeczno-gospodarcza*, s. 79–86.

Barklainių dvare. 1909 m. sausio 17 d. bendrovės tarybos pirmininku išrinktas Zigmantas Musnickis, valdybos pirmininku – Zigmantas Švoinickis, valdybos nariu Jonas Šiukšta – visi jie buvo apylinkės dvarininkai¹². Jutkonių dvaro savininkas Nikodemas Butrimas buvo Naujamiesčio taupomosios-skolinamosios draugijos steigėjas ir ilgametis vadovas. Kai 1909 m. jis atsistatydino iš pareigų, draugija nutarė įsteigti jo vardo stipendiją Panevėžio realinėje mokykloje¹³.

1881 m. Panevėžyje įsteigta „Panevėžio tarpusavio kredito draugija“ – viena pirmųjų Lietuvoje modernių kooperatinio kredito įstaigų. Draugija vykdė tiems laikams stambias finansines operacijas, jos išduodamos paskolos galėjo sudaryti žymią dalį miesto prekybos apyvartai reikalingo kapitalo. Vadovaujantį vaidmenį draugijos valdyboje ir taryboje užėmė dvarininkai. XX a. pradžioje draugijos tarybos pirmininkas buvo Vladislovas Meištavičius iš Sujetų dvaro, nariai: Vladislovas Bistramas ir Karolis Bistramas iš Bistrampolio, N. Butrimas, Nevėžininkų dvaro savininkas Vladislovas Eidrigevičius, Z. Švoinickis iš Barklainių, valdybos pirmininku tapo Juozapas Kozakovskis, valdęs Lavėnų ir Niurkonių dvarus, direktoriai buvo Valerijus Antonovičius ir K. Bistramas. Draugijos susirinkimai iki 1905 m. buvo viena iš nedaugelio viešojo ir komunikavimo vietų mieste ir apskrityje. Draugija kūrė pilietinei visuomenei palankią aplinką, nuolat finansiškai remdama veikusias savanoriškas asociacijas, ypač labdaros draugijas. Štai 1913 m. draugija įvairiomis sumomis parėmė 16 mieste veikusią įvairių organizacijų. Pati draugija tapo palankia terpe visuomenės veikėjų raiškai, joje dirbo savanoriškų asociacijų lyderiai, čia gimdavo įvairios

.....

¹² *Ковенская губерния за время 1843–1893 г.*, Ковна, 1893 г., с. 305; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1890 год*, Ковна, 1889, отдел III, с. 244; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1893 год*, Ковна, 1892, отдел I, с. 256, отдел II, с. 90; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год*, Ковна, 1897, отдел I, с. 246, отдел III, с. 68; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 год*, Ковна, 1898, отдел I, с. 210, отдел II, с. 68; Remygala, *Vilniaus žinios*, 1909 02 05, Nr. 28, p. 2.

¹³ Z. R., *Nowe Miasto, Kurier Litewski*, 1909 02 21, Nr 42, s. 3.

Buvusi Meištaivių Pajuosčio dvaro sodyba: rūmų pastato vakarinis fasadas, elektros transformatorinė, dvaro koplyčia. J. Žitkaus nuotr. Panevėžys. Apie 1939 m. Iš K. Sakalausko kolekcijos.

iniciatyvos¹⁴. Po netikėtos draugijos pirmininko J. Kozakovskio mirties draugija Panevėžio realinėje mokykloje ir Mergaičių gimnazijoje įsteigė jo vardo stipendijas¹⁵.

Caro administracijai leidus, 1900 m. pradėjo veikti Kauno gubernijos žemės ūkio draugija, kurios tikslas buvo skatinti inovacijas ir ūkio pažangą. Kaip ir kitose gubernijose veikusiose tokio profilio draugijose tarp jos narių absoliučiai dominavo dvarininkai. Ši draugija

.....

¹⁴ A. Astramskas, Prekybos tinklas ir miestų hierarchija, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, Panevėžys, 2003, p. 171–172; *Отчетъ Поневежского Общества Взаимного Кредита за 1906 годъ*, Поневежъ, 1907 г.; *Отчетъ Поневежского Общества Взаимного Кредита за 1908 годъ*, Поневежъ, 1909 г.; *Отчетъ Поневежского Общества Взаимного Кредита за 1913 годъ*, Поневежъ, 1914 г.

¹⁵ Elektor, Poniewież, *Kurier Litewski*, 1913 04 03, Nr 76, s. 2.

svarbi tuo, kad joje pirmą kartą po 1863 m. sukilimo dvarininkai galėjo viešai susirinkti ir diskutuoti kad ir dėl siaurų ūkinių reikalų. Pirmuosius keletą metų draugija veikė labai aktyviai, diskutuodavo aktualiais žemės ūkio klausimais, susirinkimuose dalyvaudavo daug narių, kildavo įvairių iniciatyvų. Po 1905 m. draugijos veikla prislopo, nes atsirado kitų viešo veikimo galimybių ir dalis dvarininkų joms teikė pirmenybę.

Panevėžio apskrities dvarininkai nuo pat pradžių buvo labai aktyvūs draugijos nariai. A. Meištavičius iš Pajuosčio dvaro tapo vienu iš draugijos organizatorių, jis buvo išrinktas draugijos pirmininko pavaduotoju (pirmininku pagal draugijos nuostatus be rinkimų tapo gubernijos bajorų vadovas, būsimasis Rusijos ministras pirmininkas Piotras Stolypinas). Iki 1904 m. vasario A. Meištavičius buvo faktinis draugijos vadovas – pirmininkavo bendriems posėdžiams, rengė ir skaitė veiklos ataskaitas, aktyviai dalyvavo įvairiuose komitetuose ir diskusijose, teikė daug iniciatyvų¹⁶. Labai aktyvūs draugijos veikėjai buvo Beinoravos dvaro savininkai broliai Mamertas ir Steponas Malinskiai. Mamertas tapo pirmuoju draugijos sekretoriumi, išrinktas Statistinės komisijos pirmininku, Steponas dalyvavo Linininkystės komisijoje, Žemės ūkio mašinų komisijoje, Žemės ūkio mokyklos ir Bandymų stoties komisijose, abu dažnai pasisakydavo diskusijose¹⁷. M. Malinskis 1905 m. išrinktas draugijos tarybos nariu, S. Malinskis 1908 m. – pirmininko pavaduotoju, bet pareigų atsisakė¹⁸. 1906 m. draugijos susirinkimas

.....

¹⁶ 1900 m. spalio 9 d. posėdžio protokolas, *Журнал общего собрания Ковенского общества сельского хозяйства* (toliau – *ЖОСКОСХ*), Ковна, s. a., c. 12–18; 1901 m. kovo 2 d. posėdžio protokolas, ten pat, p. 1–20; 1901 m. kovo 3 d. posėdžio protokolas, ten pat, p. 21–42; 1902 m. gegužės 27 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1902, p. 1–16; 1904 m. vasario 26 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1904, p. 1–29.

¹⁷ Nedatuotas 1900 m. posėdžio protokolas, ten pat, s. a., l. 1–11; 1901 m. gegužės 17 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1901, p. 22–21; 1901 m. gegužės 18 d. posėdžio protokolas, ten pat, p. 23–30; 1902 m. gegužės 28 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1902, p. 1–16.

¹⁸ 1905 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1905, p. 21–28; 1908 m. vasario 17 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1908, p. 27–31.

pirmininko pavaduotoju vienbalsiai išrinko Kazimierą Zavišą, Jotainių dvaro savininką. Jis konstatavo draugijos veiklos nuosmukį, kvietė dirbti viso krašto ir visų luomų žemdirbių labui. Draugijos taryboje buvo atsakingas už melioraciją, rengė žemės ūkio ratelių valstiečiams nuostatus, rūpinosi valstiečių amatų plėtra, žemės ūkio mokyklos steigimu¹⁹. Tarp 335 draugijos narių, buvusių joje 1904 m., pavyko identifikuoti 42 Panevėžio apskrities dvarininkus ar gyventojus²⁰, tarp jų, be paminėtųjų, buvo ir daugiau draugijos aktyvistų.

Kauno gubernijos žemės ūkio draugija turėjo specializuotų padalinių, keli buvo įsikūrę Panevėžyje. Panevėžio parodų komitetas 1901–1910 m. buvo atsakingas už svarbiausio draugijos renginio – Panevėžio žemės ūkio parodų organizavimą. Tuo metu tai buvo didžiausios parodos gubernijoje, sulaukdavusios labai daug dalyvių iš įvairių imperijos regionų ir užsienio. Parodų tikslas buvo žemės ūkio inovacijų sklaida ir komercija, daug dėmesio būdavo skiriama valstiečių ūkių intensyvimui ir amatams. Jose būdavo ir kultūrinė programa. Parodos buvo svarbus Panevėžio gyvenimo įvykis, jos buvo plačiai nušviečiamos spaudoje²¹. Komiteto branduolį sudarė Panevėžio apskrities dvarininkai, iniciatyvą parodė Konstantinas Puzyna iš Viktoriškių dvaro, vėliau nuolatinis komiteto pirmininku ir energingu organizatoriumi buvo J. Kozakovskis. Komitetui priklausė, buvo parodos skyrių vadovais ar ekspertais apie dvidešimt apskrities dvarininkų, iš kurių galima paminėti Henriką Holstinhauzeną-Holsteina, Eriką Kaizerlingą, Valerijoną Ker-

.....

¹⁹ 1906 m. rugpjūčio 26 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1906, p. 1–20; 1907 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas, ten pat, 1907, p. 1–18; 1907 m. vasario 25 d. posėdžio protokolas, ten pat, p. 19–25; 1907 m. birželio 5 d. posėdžio protokolas, ten pat, p. 11–20.

²⁰ 1904 m. gruodžio 3 d. posėdžio protokolo nenumeruotas priedas, draugijos narių sąrašas, ten pat, 1905, p. 1–28.

²¹ A. Astramskas, Panevėžio žemės ūkio parodos, *Mūsų praeitis*, 1997, Nr. 5, p. 73–81.

bedį, Liudviką Ropą, Z. Švoinickį, Mykolą Šteiną²². Antrasis draugijos padalinys Panevėžio apskrityje buvo Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komitetas, kuris siekė populiarinti olandiškus galvijus, adaptuoti juos Lietuvoje ir veisti. Komiteto vestos galvijų kilmės knygos vėliau pravertė išvedant Lietuvos juodmargių galvijų veislę. Šiam komitetui daugiausia priklausė stambūs dvarininkai: Leonas Bagdonovičius, E. Kaizerlingas, Benediktas Karpis, Vladislovas Komaras, broliai Aleksandras, Vladislovas ir Juozapas Semionas Meištavičiai, Eduardas Ropas, taip pat nemažai kitų apskričių žemvaldžių: Janas Gruževskis, Vladimiras Zubovas, net Kauno gubernatorius Piotras Veriovkinas ir kiti aukštuomenės atstovai²³.

Vėlesniu savo veiklos periodu Kauno gubernijos žemės ūkio draugija apskrityse ėmė steigti savo skyrius, 1912 m. toks įkurtas Panevėžyje. Jo pirmininku tapo Z. Švoinickis, pavaduotoju – Zigmantas Jasienskis iš Paliesės dvaro. Skyrius organizavo pienininkystės kursus, 1913 m. – Panevėžio žemės ūkio parodą²⁴.

Dvarininkai aktyviai veikė ir kitose savanoriškose asociacijose, nors jose ir nedominavo. Panevėžio katalikų labdarių draugijos garbės nariais buvo B. Karpis, K. Zaviša, J. Kozakovskis, visi trys broliai Meištavičiai, M. Kerbedis, V. Kerbedis, nariais buvo V. Antonovičius, Stanislovas Eidrigėvičius, S. Malinskis ir kiti. Šios draugijos viešoje veikloje ėmė reikštis dvarininkės moterys. Jai priklausė Gabrielė Kerbedienė, Felicija Švoinickaja ir kitos, Joana Zavišaitė netgi tapo

.....

²² 1901 m. kovo 2 d. posėdžio protokolas, *ЖОСКОСХ*, КОВНА, 1901, c. 1–20; 1901 m. spalio 9 d. posėdžio protokolas, priedas Nr. 10, Panevėžio parodų komiteto ataskaita, ten pat, p. 3–4.

²³ 1902 m. vasario 22 d. posėdžio protokolas, priedas Nr. 3, komiteto ataskaita už 1901 m., ten pat, 1902, p. 1–8; 1909 m. vasario 17 d. posėdžio protokolas, priedas Nr. 7, komiteto ataskaita už 1908 m., ten pat, 1909, p. 40–41.

²⁴ K., Poniewież, *Kurier Litewski*, 1912 01 25, Nr. 20, s. 3; Poniewież, ten pat, 1912 10 27, Nr. 247, p. 3; Komitetowy, Poniewież, ten pat, 1913 02 22, Nr. 44, p. 3; Owiesek, Poniewież, ten pat, 1913 04 04, Nr. 77, p. 2.

ilgamete draugijos pirmininko pavaduotoja²⁵. Birželių dvaro savininkas V. Antonovičius buvo Realinės mokyklos mokslievių labdaros draugijos pirmininko pavaduotoju, Panevėžio inteligentų klubo nariu. Nevėžininkų dvaro savininkas ir Panevėžio savivaldybės vadovas V. Eidrigėvičius buvo vienas iš Panevėžio „Vienybės“ klubo iniciatorių, Barklainių dvaro savininkas Z. Švoinickis buvo Panevėžio dramos, Panevėžio dramos, muzikos ir dainavimo draugijų narys, pats vaidino, režisavo mėgėjiškus lenkų ir lietuvių spektaklius²⁶.

Energingi ir pilietiškai nusiteikę dvarininkai kėlė ir vykdė įvairias pilietines iniciatyvas, kuriomis laikoma neįsistitutizuota elgsena, reikšminga viešojo intereso požiūriu, o rezultatai svarbūs vienai ar keletui visuomenės grupių. 1911 m. miręs Naudvario savininkas Mykolas Kerbedis testamentu didelę pinigų sumą (45 tūkst. rb) skyrė neturtingų bajorų vaikų mokslui. Buvo numatyta, kad iš gaunamų procentų kasmet bus skiriamos 6 stipendijos, kurių suma sieks apie 300 rb, stipendijas turėjo skirstyti apskrities dvarininkų komitetas. Testamentą 1912 m. pabaigoje patvirtino Vidaus reikalų ministerija, bet ar stipendijos pradėtos mokėti, neaišku²⁷.

Traupio dvaro Ukmergės apskrityje savininkas Vladislovas Kerbedis testamentu visą savo kilnojamąjį turtą paliko ligoninės Panevėžyje įsteigimui. Joje turėjo būti gydomi visų tikybių ir luomų nepasiturintys žemdirbiai. Mirė V. Kerbe-

.....

²⁵ *Отчетъ Правленія Поневѣжскаго Р. Католическаго Благотворителнаго Общества за 1910 годъ*, Поневѣжъ, 1911, с. 10, 14–27.

²⁶ A. Astramskas, *XX amžiaus pradžios Panevėžio visuomenės veikėjai: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Lietuvos kultūros kontekste*, Panevėžys, 2010, p. 22–67; M. Jackiewicz, *Polskie życie Kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olstyn, 1997, s. 187, 188.

²⁷ Kerbedžio stipendijos, *Viltis*, 1913 01 01, Nr. 1, p. 3; Mykolo Kerbedžio stipendijos, *Lietuvos žinios*, 1913 01 05, Nr. 2, p. 3.

Komiteta vystaty roluicrej w Powiemiecia 1903 roku.

ellicat dteyn. Wilhelmu br. Ropp. Adolf Tovyiu. Adolf Narusewicz.
Jozef Kozakowski.
Stanislaw Kozakowski. Erik Kaizerlingk. Wladyslaw bydrygiemier. Karol Bystraw.

Panevėžio parodų komiteto nariai. Iš kairės stovi: Mykolas Šteinas, Vilhelmas Ropas, Adolfas Tovginas, Adolfas Naruševičius. Iš kairės sėdi: Stanislovas Kozakovskis, Erikas Kaizerlingas, Juozapas Kozakovskis, Vladislovas Eidrigevičius, Karolis Bistramas. M. Pugačevskio nuotr. Panevėžys. 1903 m. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

dis 1909 m., testamentu vykdytojais jis buvo paskyręs autoritetingus dvarininkus, kurie norėdami pagreitinti testamentu įgyvendinimą pasidalijo į dvi komisijas. Pirmoji rūpinosi leidimu steigti ligoninę ir jos įstatais (A. Meištačiū, K. Zaviša, S. Malinskis), antroji – ligoninės sklypu ir pastatais (J. Kozakovskis, V. Meištačiū, Konstantinas Komaras, K. Zaviša, S. Malinskis). 1910 m. jau buvo sudaryta turto apyskaita, numatyta, kad 38 tūkst. rb bus skirta pastatų statybai, o 130 tūkst. rb sudarys pagrindinį kapitalą, nuo kurio tikėtasi kasmet gauti po 6 tūkst. rb palūkanų, iš kurių ligoninė turėjo išsilaikyti²⁸. Planuota atidaryti ambulatoriją ir chirurgijos skyrių. Ligoninės nuostatai patvirtinti 1913 m., K. Komaras jai nupirko ir padovanojo sklypą Sodų gatvėje, bet pačios ligoninės atidaryti nepavyko. Karo metais banke laikytos lėšos nuvertėjo, bet ši auka prisiminta ir po karo. 1930 m. atidarius naują Panevėžio apskrities ligoninės pastatą, viena iš Chirurgijos skyriaus palatų pavadinta Vladislavo Kerbedžio vardu²⁹. Plačiai lietuviškoje ir lenkiškoje spaudoje nuskambėjo pilietiškąs Troškūnų dvarininko, stambiausio Panevėžio pramonininko, 1863 m. sukilimo dalyvio Stanislovo Montvilos poelgis. 1913 m. jis perstatė savo neveikiantį šaltkalvių cechą į 400 vietų teatro pastatą ir perdavė jį naudotis visoms mieste veikusioms draugijoms, kurios statė mėgėjiškus spektaklius. S. Montvilai ypač svarbus buvo tautinių asociacijų bendradarbiavimas, jis tai pabrėžė ir savo atidarymo kalboje, tai akcentuota ir teatro atidarymo programoje, kurios metu sakytos įvairios kalbos, pasirodė daugumos mieste gyvenančių tautinių bendrijų kolektyvai. Kitais metais lietuvių, lenkų ir rusų kultūrinės draugijos sutiko perimti teatro pastato su jame

.....

²⁸ Vladislavo Kerbedžio vardo ligonbutis, ten pat, 1910 09 18, Nr. 74, p. 3; Skyrėjas, Gydykla Ladislavo Kerbedžio vardu Panevėžyje, *Viltis*, 1910 09 17, Nr. 106, p. 2.

²⁹ L. Knizikevičienė, *Panevėžio medicinos istorija iki 1990 metų*, Panevėžys, 2010, p. 71, 91; *Уставъ частной лечебницы «Имени Владислава Кербедзя» въ г. Поневъжъсь*, Вильно, 1913 г.

įrengtu kino teatru administravimą ir eksploatavimą³⁰. Dvarininkai inicijavo Panevėžio mergaičių gimnazijos įsteigimą. Svarbiausi iniciatoriai buvo A. Meištačiū, S. Malinskis, Šeduvos dvaro savininkas baronas Otonas Ropas. 1906 m. jie jau aptarinėjo šią iniciatyvą su Panevėžio savivaldybės atstovais, numatė galimybę rinkti lėšas. Tuo metu Rusijoje veikė dviejų tipų gimnazijos, kurių veiklą reglamentavo 1869 arba 1870 m. nuostatai. Pastarieji mokiniais, jų tėvams bei asmenims, besirūpinantiems mokyklos veikla, suteikė platesnes teises: sudaryti mokymo programas, savo nuožiūra skirti mokytojus, tvarkyti mokyklos ūkį. Todėl natūralu, kad visuomenė tikėjosi įsteigti gimnaziją pagal 1870 m. nuostatus. O Švietimo ministerija numatė Panevėžyje atidaryti gimnaziją, veikiančią pagal 1869 m. nuostatus, motyvuodama tuo, jog 1870 m. tipo gimnazijas leidžiama atidaryti tik rusiškose gubernijose. 1907 m. sausio mėnesį įvyko bendras apskrities dvarininkų susirinkimas su savivaldybės nariais, kuriame dalyvavo 108 žemvaldžiai. Vienbalsiai nutarta pagal 1869 m. nuostatus kuriamai gimnazijai nerinkti jokių lėšų, kitu atveju numatyta kasmet iš apskrities dvarininkų surinkti 2480 rb subsidiją mokyklai išlaikyti, mokyklos įstatams parengti sudaryta komisija iš dvarininkų J. Kozakovskio, S. Montvilos ir M. Malinskio. Pagal įstatus gimnazijos globėjų tarybą, kuri turėjo lemiamą balsą valdant gimnaziją, turėjo sudaryti 3 dvarininkų atstovai. Į ją pateko J. Kozakovskis, V. Antonovičius, J. Zavišaitė ir Karlas Germaniusas. Ieškant gimnazijai patalpų, J. Kozakovskis pasiūlė miesto savivaldybei laikinai persikelti į jo namą Tiltogatyje, o savivaldybės pastatą užleisti Mergaičių gimnazijai. Taip ir buvo padaryta, gimnazija pradėjo veikti savivaldybės pastate³¹.

.....
³⁰ B. [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], Teatro atidarymas, *Lietuvos žinios*, 1913 12 07, Nr. 145, p. 2; S. [Silvestras Pašakarnis], Montvillo teatras, ten pat, 1914 06 05, Nr. 122, p. 3.

³¹ A. Astramskas, Vidurinių mokyklų atidarymas Panevėžyje: miesto bendruomenės požiūris, *Iš Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai*, Panevėžys, 2008, p. 28–44.

Nors katalikų į caro administracijos įstaigas nepriimdavo, bet būdavo išimčių. Kai kurie dvarininkai ėjo nesvarbias, daugiau reprezentacines ir patariamąjį pobūdžio pareigas, jokios įtakos režimo politikai jie nedarė. Apskritis garbės taikos teisėjais ilgą laiką buvo J. Kozakovskis, N. Butrimas, O. Ropas. Činšo komisijos nariais buvo M. Karpis, V. Eidrigevičius, K. Bistramas, Žemės tvarkymo komisijai priklausė V. Meištavičius, Z. Švoinickis, O. Ropas, V. Eidrigevičius, E. Kaizerlingas. Apskritis melioracijos komitete veikė V. Meištavičius, Z. Švoinickis, Voicechas Jasenskis iš Paliesės dvaro. A. Meištavičius priklausė gubernijos Melioracijos komitetui³².

Yra požymių, kad dvarininkai viešai reiškęsi ir spaudoje, bet šis jų veiklos aspektas nėra sulaukęs tyrinėtojų dėmesio, todėl galima tik kelti prielaidas. Neabejotinai spaudoje bendradarbiavo R. Švoinickis, žinoma jo išsami paminklo poetui A. Mickevičiui projekto analizė, siųsta iš Rodų dvaro³³. „Kurier Litewski“ rašė Steponas Okuličius iš Zacyšių dvaro Naujamiesčio valsčiuje³⁴, bet nėra aišku, ar jam galima priskirti slapyvardžiu „S. O.“ pasirašytas Panevėžio parodų anotacijas ir labai išsamius aprašymus³⁵.

Platų ir kritišką parodos aprašymą, pasirašytą „Hel. Rom.“, tikriausiai galima priskirti vietos lenkų veikėjai ir rašytojai, išleidusiai novelių rinkinį, Helenai Kordziukovskai-Romanskai. Bet neaišku, ar mėgėjų spektaklių aprašymų autoriumi, pasirašinėjusiu slapyvardžiais

.....

³² *Памятная книжка Ковенской губернии на 1902 год*, Ковна, 1901, отдел I, с. 196, 203; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1910 год*, Ковна, 1909, отдел I, с. 30, 31, 73; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1914 год*, Ковна, 1914, отдел I, с. 21, 24, 66.

³³ R. Szwojnicki, *Głos z Żmudzi*, *Kurier Litewski*, 1906 02 11, Nr. 34, s. 2.

³⁴ S. Okulicz, *Listy do Redakcji*, ten pat, 1912 04 06, Nr. 78, p. 2; S. Okulicz, *Historja się powtarza*, ten pat, 1913 04 25, Nr. 93, p. 1–2; S. Okulicz, *Ś. P. Dominik Bociarski*, ten pat, 1914 01 05, Nr. 4, p. 1–2.

³⁵ S. O., *Wystawa w Poniewiezu*, ten pat, 1908 04 10, Nr. 83, p. 2; S. O., *Poniewież*, ten pat, 1909 06 03, Nr. 122, p. 2–3, 1909 06 04, Nr. 123, p. 2–3, 1909 06 05, Nr. 124, p. 2.

„Z. Sz.“ Ir „Z. S.“, galima įvardyti Z. Švoinickį³⁶. Daug spaudoje polemizavo A. Meištavičius, jis leido polemines brošiūras, spausdino satyras, parengė ir išleido knygą apie dvarininkų Karpių giminę³⁷. K. Zavišos viešos kalbos, pasakytos Valstybės Dūmoje, buvo pilnai ar sutrumpintos skelbiamos lietuviškoje bei lenkiškoje spaudoje ir skaitomos krašto šviesuomenės. Ir įvairi kitokia Panevėžio apskrities dvarininkų veikla buvo atspindima laikraščiuose, juose vyko diskusijos dėl Panevėžio parodų.

Politinės veiklos pradžia apskrities dvarininkams susiklostė labai dviprasmiškai. Kartu su keliasdešimt istorinės Lietuvos dvarininkų atstovų Aleksandras ir Juozapas Meištavičiai, J. Kozakovskis ir Kazimieras Švoinickis 1904 m. dalyvavo paminklo Jekaterinai II Vilniuje atidarymo iškilmėse. Šis paminklas turėjo simbolizuoti Abiejų Tautų Respublikos padalijimą ir Lietuvos buvimą Rusijos imperijos sudėtyje, todėl visuomenės daugumai buvo nepriimtinas. Bet generalgubernatorius, pasinaudojęs gerais asmeniniais santykiais, prikalbino grupę žinomų žemvaldžių šioje ceremonijoje dalyvauti. Pastarieji situaciją suvokė dviprasmiškai: nors simbolinės vertybės jų sąmonėje tam prieštaravo, skatino noras neprarasti galimybes bendradarbiauti su valdžia – už šį simbolinį gestą jie tikėjosi jos nuolaidų įvairiose srityse. Bet visuomenė juos pasmerkė, apkaltino „giliu nacionalinių siekių nuopoliu“ ir tai labai komplikavo jų siekius likti lenkų tautos lyderiais Lietuvoje. Pasiteisindamas A. Meištavičius išleido brošiūrą, kurioje teigė, kad tokiu poelgiu tikėjosi valdžią įtikinti savo lojalumu ir pasiekti panašių teisių, kokias lenkai turi Galicijoje³⁸.

.....
³⁶ Hel. Rom., Wystawa w Poniewiezu, ten pat, 1908 06 04, Nr. 126, p. 1–2; Z. Sz., Poniewież, ten pat, 1910 01 13, Nr. 9, p. 3; Z. S., Poniewież, ten pat, 1913 12 12, Nr. 274, p. 2.

³⁷ P. Juknevičius, *Nuo Pajuostės iki Vatikano, Kraštiečiai*, Panevėžys, 1993, p. 12.

³⁸ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich, 1864–1904: działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa, 2001, s. 528–533; D. Szoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa: Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, s. 11.

Nuo 1906 m. apskrities dvarininkai ėmė dalyvauti rinkimuose į Valstybės Dūmą. Rinkimai buvo netiesioginiai ir daugiapakopiai, rinkėjai buvo padalyti į kurijas pagal luomus ir turtą. Panevėžio apskrityje vyko atskiri dvarininkų, miestiečių ir valstiečių rinkiminiai susirinkimai, kuriuose būdavo renkami Valstybės Dūmos narių rinkikai. Apskrityse išrinkti rinkikai gubernijos centre Kaune bendrame susirinkime rinko tikruosius dūmos narius. Rinkimai į pirmąją dūmą vyko 1906 m. kovo mėnesį, rinkikais nuo Panevėžio apskrities dvarininkų išrinkti Panevėžio klebonas Mykolas Chodorovičius, K. Zaviša, A. Meištaičius, Z. Musnickis iš Aukštadvario dvaro, Romanas Švoinickis iš Rodų dvaro ir K. Švoinickis. Z. Musnickis bei K. Zaviša Kaune kandidatavo ir į Valstybės Dūmos narius, bet nesurinko pakankamai balsų³⁹. Pirmąją dūmą paleidus, 1907 m. įvyko dar du rinkimai. Bet prieš juos visose apskrityse sudaryti dvarininkų rinkiminiai komitetai. Panevėžyje į jį įėjo V. Eidrigevičius, R. Švoinickis, Z. Musnickis, K. Zaviša⁴⁰. Sausio mėnesį įvyko priešrinkiminis susirinkimas, kuriam pirmininkavo K. Zaviša. Susirinkimo metu vyko diskusijos, Z. Švoinickis protestavo prieš kandidatams keliamas išankstines sąlygas ir atsiėmė kandidatūrą. Kitą dieną vykusiuose rinkimuose rinkikais išrinkti Z. Musnickis, J. Šiukšta iš Michališkio dvaro, baronas Simonas Brunovas iš Pavermenės, R. Švoinickis, grafas Česlovas Kamarovskis iš Pabiržės dvaro ir Vitoldas Butrimas⁴¹. Rudenį įvyko nauji rinkimai, rinkikais išrinkti Liudvikas Cemnolomskis iš Godžios dvaro, Č. Komarovskis, Z. Musnickis, J. Šiukšta, R. Švoinickis ir K. Zaviša⁴². Pastarasis Kaune išrinktas Trečiosios dūmos nariu nuo gubernijos dvarininkų ir pareigas ėjo iki kadencijos pabaigos 1912 m. birželį. Paskutiniuosiuose imperijos Valstybės Dūmos rinkimuose 1912 m. Panevėžio dvarininkų rinkikais

.....

³⁹ Dūmos rinkimai, *Lietuvos ūkininkas*, 1906 m. kovo 23, Nr. 14, p. 183; W Kowne, *Kurier Litewski*, 1906 m., Nr 71, s. 1–2.

⁴⁰ W gub. Kowieńskieij, ten pat, 1906 12 15, Nr. 274, p. 3.

⁴¹ J. S-čė, Panevėžys, *Vilniaus žinios*, 1907 01 30, Nr. 24, p. 3.

⁴² Wybory, *Kurier Litewski*, 1907 09 30, Nr 218, s. 2.

išrinkti R. Švoinickis, K. Bistramas iš Bistrampolio, Stanislovas Ordniecas iš „Kovne“ dvaro Biržų apylinkėse, S. Brunovas, S. Malinskis, V. Butrimas⁴³.

Kaip matyti, rinkikais nuolat buvo renkama maža dvarininkų grupė, visi jie tarpusavyje buvo pažįstami, kartu darbavosi žemės ūkio draugijose, dalis buvo tiesiog kaimynai (S. Brunovas, K. Bistramas, Z. Musnickis, J. Šiukšta, K. Zaviša). Atkreiptinas dėmesys į didelį dailininko R. Švoinickio politinį aktyvumą.

Patekdamas į Valstybės Dūmą, K. Zaviša įėjo į imperijos politinį elitą: jis susitikdavo su valstybės vadovais, žymiausiais Rusijos žmonėmis, dalyvaudavo caro priėmimuose, tardavosi su įvairių regionų atstovais, tiesiogiai bendraudavo su lenkų nacionalinio judėjimo lyderiais ir dalyvaudavo kuriant ateities strategijas. Dūmoje K. Zaviša priklausė nedidelei 7 asmenų lenkų, lietuvių ir baltarusių grupei (frakcijai), kurioje būrėsi beveik vien buvusios LDK žemių dvarininkai lenkai.

K. Zavišos pasaulėžiūrą dalinai galime rekonstruoti remdamiesi jo kalbomis dūmoje ir pasitelkdami profesorės A. Gaigalaitės atliktą Lietuvos atstovų dūmoje veiklos analizę. Aktyviausias K. Zaviša būdavo svarstant nacionalinius klausimus. Jo tautinis pasirinkimas aiškiai išreikštas pasisakyme svarstant savivaldos įvedimą Šiaurės Vakarų krašte: „Mūsų, lenkų bajorija, kuriai aš atstovauju...“ Toje pačioje kalboje jis pareiškė labai demokratišką požiūrį į kitas Lietuvos tautas ir luomus, kalbėjo apie jų lygias teises, išsakė nuomonę, kad Lietuvos bajorija yra prieš jai teikiamas privilegijas ir vietos savivaldoje jos interesai neturi dominuoti. Būsimasis savivaldos rinkimų įstatymas, jo nuomone, turėjo lygiai ginti visų tautybių reikalus. Vėliau palaikydamas dūmos nario lietuvio, žymaus visuomenės veikėjo Andriaus Bulotos nuomonę, K. Zaviša iš dūmos tribūnos įrodinėjo, kad vyriausybė niekada nesirūpino žmonių gerove, o jos pagrindinis tikslas yra rusinti kraštą. Taip pat K. Zaviša, išreikšdamas bendrą lenkų atstovų nuomonę,

.....

⁴³ Savyžemių pavietiniai susivažiavimai, *Vienybė*, 1912 10 09, Nr. 41, p. 644.

pasisakė prieš papildomą Valstiečių banko finansavimą iš valstybės išdo, kritikuodamas jį dėl nevienodų žemės pirkimo kreditavimo sąlygų katalikams ir pravoslavams. Kalbėję lietuvių atstovai (A. Bulota, P. Kuzma) banką tiesiogiai kaltino vykdant rusų kolonizaciją Lietuvoje. K. Zaviša gynė gyventojų teisę teismų teisėjus rinkti iš vietinių gyventojų.

K. Zaviša keletą kartų pasisakė dėl krašto švietimo. Jis kartu su lietuviais A. Bulota ir P. Kuzma prieštaravo cerkvių parapinių bažnyčių tinklo plėtrai Šiaurės Vakarų krašte, siūlė geriau finansuoti pradinės mokyklas, gynė vaikų teisę mokytis gimtąja kalba. Svarstant Pradinių mokyklų reformos įstatymo projektą, pritarė A. Bulotos pasiūlymui vaikus pradinėje mokykloje pradėti mokyti gimtąja kalba ir tik nuo trečios klasės pereiti prie rusų kalbos. Pareiškė nuomonę, kad krašte „ne lenkai, bet carinė vyriausybė persekioja lietuvių kalbą“. Tik vienoje kalboje K. Zaviša gynė luominius interesus – pasisakė už stipendijų įsteigimą smulkiųjų bajorų vaikams dvarininkų įkurtoje Dotnuvos žemės ūkio mokykloje. A. Bulota pareikalavo visas stipendijas skirti valstiečių vaikams. Įdomu, kad oponentai sutarė, jog bajorų luomas praranda savo padėtį visuomenėje⁴⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad svarstant kraštui aktualius klausimus, K. Zavišos pozicija dažniai sutapdavo su lietuvių atstovų. Jis reiškė demokratiškas idėjas, kurios buvo modernios tiems laikams ir vis dar aktualios šiandien.

Kitas aukštas politines pareigas imperijoje ėjęs apskrities dvarininkas buvo A. Meištavičius. Jo universalumas ir energija stebina: žemės ūkio novatorius, įvairių savanoriškų organizacijų dalyvis, satyrų ir istorinės monografijos autorius, politikas. 1909, 1910 ir 1913 m. jis buvo išrinktas į Rusijos aukštuosius parlamento rūmus – Valstybės Tarybą. Istorikai jį vertina kaip vieną įdomiausių to meto lenkų konservatorių asmenybių, amžininkų atsiminimuose jis įvardijamas kaip

.....

⁴⁴ A. Gaigalaitė, *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006, p. 110, 132–133, 140, 154, 157, 172, 198, 203, 207.

pasižymintis savitu mąstymo būdu, blaiviu mąstymu. 1920 m. vadovavo Lenkų rinkimų komitetui rinkimuose į Lietuvos Steigiamąjį Seimą, buvo Lietuvos ir Lenkijos susitarimo šalininkas. 1921 m. persikėlė į Vilnių, siekė Lietuvos ir Lenkijos federacijos bet koku, net tiesioginės agresijos prieš Lietuvą keliu. Buvo paskirtas Vidurio Lietuvos Laiškinosios valdymo komisijos primininku ir vadovavo Vilniaus krašto inkorporavimui į Lenkiją, 1926–1928 m. buvo Lenkijos Respublikos teisingumo ministru⁴⁵.

Analizuojant dvarininkų veiklą XX a. pradžioje, negalima apeiti vieno svarbaus proceso, iš esmės pakeitusio jų padėtį ir perspektyvas. Tai XIX a. modernizacijos sukelta profesionalizacija, kai visuomenėje vis didesnę įtaką įgavo profesionalai, tai yra specialistai, kuriems parengti reikėjo ilgo ir sudėtingo mokymo bei nuolatinio žinių atnaujinimo. Profesionalizacija tapo vertikaliu socialiniu liftu, kuris leido į visuomenės elitą iškilti visų luomų asmenims. Iš profesionalų formavosi inteligentija, kuri tapo tradicinio dvarininkų elito konkuren- te ir vėliau jį nurungė. XX a. pradžioje dvarininkai neturėjo kitoms visuomenės grupėms patrauklios ateities vizijos ir veiksmų progra- mos, nepatraukė į savo pusę masių, bendroji visuomenės raidos kryptis jiems buvo nepalanki, todėl jie prarado savo reikšmę visuomenėje. Jų bajoriškas tradicijas, hierarchinę visuomenės sampratą ir paternalistinį požiūrį nukonkuravo modernūs nacionalizmai, kurių kūrėja ir skleidė- ja buvo iš įvairių sluoksnių kilusi inteligentija. Ji pasiūlė labiau masių lūkesčius atitinkančią tautinės mobilizacijos ir visuomenės demokrati- zacijos programą. Yra du požiūriai į istorinį dvarininkų likimą. Pagal pirmąjį teigiama, kad jie išnyko XX a., nepalikdami savo įpėdinių. Pagal kitą – dalis dvarininkų transformavosi ir prisitaikė prie modernios visuo- menės, tapo kapitalistiniais ūkininkais ir profesionalais. Panevėžio apskri- ties dvarininkų viešosios veiklos tyrimas leidžia palaikyti hipotezę, kad

.....

⁴⁵ D. Szoper, Tarp Kauno Lietuvos ir Respublikos: Aleksandro Mesztowicziaus asmenybė, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2004, Nr. 40, p. 155–170.

dalį buvusio dvarininkų luomo narių prisitaikė prie besikeičiančios padėties, jų veikla išėjo iš uždaros sakralinės dvarų, kuriuose saugomos ir ginamos tradicinės vertybės, erdvės ribų. Žemės nuosavybė ir ūkininkavimas tapo tik viena iš galimų alternatyvų išlikti visuomenės elite. Dauguma dvarininkų lyderių turėjo aukštąjį išsilavinimą, didžiuma Kauno gubernijos žemės ūkio draugijos narių bent iš dalies modernizavo savo dvarus. A. Meištavičius savo dvarą pertvarkė labai anksti, K. Zaviša buvo inžinierius, ilgai dirbęs pagal profesiją, M. Malinskis vertėsi advokato praktika Kaune, veterinarijos gydytojas pagal išsilavinimą J. Kozakovskis buvo ilgametis Panevėžio tarpusavio kredito draugijos pirmininkas, kaip ir N. Butrimas, S. Montvila – stambus fabrikantas, Z. Švoinickis irgi turėjo veterinarijos gydytojo kvalifikaciją, bet ir atidarė viešbutį mieste, R. Švoinickis – profesionalus, pripažinimo sulaukęs dailininkas, M. Kerbedis – inžinierius. Tokių į modernią visuomenę įsiliejusių dvarininkų yra daug, Panevėžyje taip pat egzistavo grupė profesionalų (ypač tarp gydytojų, teisininkų), kilusių iš dvarų, kuriuos paveldėjo artimi giminaičiai, o jie jau tapo miesto inteligentijos dalimi.

Atliktas tyrimas leidžia padaryti keletą išvadų. Grupė Panevėžio apskrities dvarininkų, sudaryta iš kelių dešimčių asmenų, XX a. pradžioje buvo labai veiklūs ir aktyvūs visuomeninio gyvenimo dalyviai ir lyderiai. Jų veikla reiškėsi visomis tada galimomis ir jiems prieinamomis viešosios veiklos formomis: dalyvavimu savanoriškose asociacijose, tiek dvarininkų dominuojamose tiek ir bendrose, įvairiomis iniciatyvomis, veikla politiniame gyvenime. Yra požymių, rodančių šios grupės aktyvumą spaudoje, bet norint išsiaiškinti šių apraiškų intensyvumą ir turinį, reikia atskiro tyrimo. Kai kurie apskrities dvarininkų lyderiai dėl savo iniciatyvos ir energijos bei sėkmingai susiklosčius kitoms aplinkybėms, savo veikla peržengė lokalių vietovės ribas ir veikė visos imperijos mastu. Dalis apskrities dvarininkų prisitaikė prie kintančios visuomenės ir į ją integravosi tapdami kapitalistinio žemės ūkio dalyviais ar įvairių sričių profesionalais.